

DESETLJEĆE IZLASKA SPLITA IZ SOCIJALISTIČKE UTOPIJE

Nikica Barić (2019) *Split 1980-ih: društveni sukobi u sutonu samoupravnoga socijalizma*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 863 str.

Nikica Barić, znanstveni savjetnik na Hrvatskom institutu za povijest, u ovoj je knjizi predočio bitna obilježja društvene, gospodarske i političke povijesti općine Split u razdoblju omeđenom smrću predsjednika SFRJ i Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) Josipa Broza Tita 1980. godine i pobjedom Hrvatske demokratske zajednice na čelu s Franjom Tuđmanom na višestranačkim izborima 1990. godine.

Osnova autorova istraživanja bio je pregled pisanja splitskih novina, i to u prvom redu tjednika *Nedjeljna Dalmacija*, dnevnih novina *Slobodna Dalmacija* i tvorničkih glasila *Brodosplit*, *Jugoplastika* i *Jugovinil*. Važan izvor autoru bili su humorističko-satirički časopis *Berekin*, glasilo Saveza socijalističke omladine Split *Omladinska iskra* (kasnije *Iskra*), istoimeno interno glasilo Novinske, izdavačke i tiskarske radne organizacije „Slobodna Dalmacija” i časopis Marksističkog centra Konferencije Saveza komunista zajednice općina Split *Pogledi*. Najdragocjeniji izvor autorovih istraživanja predstavljalo je arhivsko gradivo splitske i susjednih partijskih organizacija te Skupštine općine Split.

Središnji je dio knjige, uz uvod i zaključak, podijeljen na četiri dijela relativno nejednake veličine. Na kraju knjige nalazi se zaključak, sažetak knjige na engleskom jeziku, kazalo osoba, popis izvora i literature, izvor ilustracija i popis kratica.

Nakon uvoda slijedi prvi dio knjige „Organizirane subjektivne snage” (str. 17–231) u kojemu autor nabraja i definira ustroj, program i ciljeve društveno-političkih organizacija koje su činile temelj vlasti tadašnjega društva

na svim razinama. Savez komunista, prema svom statutu „vodeća idejno-politička snaga radničke klase i svih radnih ljudi u izgradnji socijalističkog samoupravljanja kao oblika diktature proletarijata” (str. 17), nakon Titove smrti bio je izložen osipanju kadrova, demoralizaciji i nedostatku inicijative, te se nije znao nositi s izazovima gospodarske i političke krize, osobito nakon dolaska Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji i „izvoza” Miloševićeve politike u druge dijelove Jugoslavije. Vrlo je zanimljivo poglavlje o „lijevoj opoziciji” u splitskoj organizaciji Savez komunista, koju čine nastavnici Pravnog fakulteta Nikola Višković, Srđan Vrcan i Zoran Malenica, a čiji javni kritički govor Služba državne sigurnosti kvalificira „anarholiberalnim” i „ultralijevevim”. Naravno, spomenuti profesori ne žele rušiti postojeći politički sustav, nego energično ukloniti sve njegove deformacije. Socijalistički savez radnog naroda (SSRN), Savez socijalističke omladine (SSO) i Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) čine drugi ešalon idejno-političke borbe za ostvarenje besklasnoga komunističkog društva. O položaju žena u promatranom razdoblju sve analizirane novine pišu u crnim tonovima i borba žena za ravnopravnu podjelu funkcija nije puki feminizam kojem, kako pišu jedne splitske novine, kao pokretu u građanskim demokracijama pripadaju „sitne buržujke”. U poglavlju o sredstvima javnog informiranja autor ustvrđuje postojanje cjelovite kontrole i nadzora Saveza komunista nad javnim glasilima, što se ilustrira istupima brojnih partijskih dužnosnika i zapisnicima partijskih tijela. Isto

tako se iz analiziranih materijala može zaključiti da ta kontrola postaje labavija kako dolazi do urušavanja države i Saveza komunista.

U drugom dijelu knjige „Udruženi (ne)rad“ (str. 235–415) autor obrađuje gospodarsku dimenziju i njezine karakteristične sastavnice: standard radnih ljudi i građana, ulogu sindikata, nezaposlenost, nestašicu životnih namirnica, redukcije električne energije, radnu nedisciplinu, bolovanja i druge izostanke s posla te obustave rada. Autor je uložio silan napor da normativni metajezik Ustava SFRJ iz 1974. i Zakona o udruženom radu iz 1976., kojima se uređuje organizacija privrede, upravljanje radnih ljudi, udruživanje i raspodjela dohotka, „prevede“ na razinu podnošljivog razumijevanja te da spomenute institute udruženog rada raščlanjuje kroz stupanj ekonomskog razvoja društva. Ta analiza je poražavajuća jer je uslijed strahovitog višegodišnjeg inozemnog zaduživanja došlo do sloma ekonomskog, fiskalnog i monetarnog sustava, što je za posljedicu imalo inflacijski udar i raspad opskrbe energentima i prehrambenim namirnicama, pad životnog standarda i kolabiranje privrede u svim segmentima. U takvim okolnostima pada radna disciplina, pojačava se otuđenost radnika od rada, raste strah od tehnološkog viška i posljedično tomu dolazi do štrajkova odnosno obustava rada, kako je samoupravni forumski purizam imenovao ove izraze radničkog nezadovoljstva. Autor posebno detaljno obrađuje sve aspekte galopirajuće nezaposlenosti i raspada glomaznog građevinskog sektora te reformske mjere predsjednika posljednjeg Saveznog izvršnog vijeća (savezne jugoslavenske vlade) Ante Markovića, koje su uključivale i donošenje Zakona o poduzećima (1988). U uvjetima teške ekonomske krize, početka rasula Saveza komunista i institucionalnog divljanja Slobodana Miloševića i njegova „dva oka u glavi“, spomenuti Zakon derogira samoupravljanje i udruženi rad te međusobno suprotstavlja

vlasništvo, upravljanje i rukovođenje poduzećem na relaciji radnik i poslovodni organ, što, uzevši zajedno, čini situaciju u društvu sve kaotičnijom i zaoštrenijom. Kako su radnici doživljavali svoj položaj i perspektivu najbolje ilustrira slika vodokotlića okovanog zavarenim cijevima u zahodu splitskog brodogradilišta. Kada je „brod“ počeo tonuti, radnici su nastojali, u skladu s početnom samoupravnom krilaticom „tvornice radnicima“, spasiti što se spasiti može i naravno odnijeti kući ili brzo prodati. Budući direktori budućih poduzeća na opisani način spašavali su društvenu imovinu (vodokotlić) cijeneći da će ista poduzeća vrlo skoro privatizirati za cijenu jednog vodokotlića.

Početno i završno poglavlje trećeg dijela knjige „Društvo i priroda“ (str. 419–551), u kojemu autor prikazuje neke osobitosti splitskoga društvenog i socijalnog života promatranog vremena, osvjeđuje duboke proturječnosti u viđenju Splita i pravih Splitskana s jedne strane, te, s druge strane, percepcije Splita kao „vražjeg otoka“ kroz optiku, te 1988. već posustalog, dvotjednika *Start*. O pravim Splitskanima, onima „s koljenom“, i onima drugima višekratno piše „fetivi“ Splitskanin, novinar Miljenko Smoje i to tako da kroz benigne kampanilističke dosjetke u splitskim novinama krivnju za sve probleme Splita svaljuje na došljake koji se nisu prilagodili urbanom životu. Smoje je puno jasniji u razgovoru za beogradske novine, kada ističe da je Split „najselačkiji“ grad u Jugoslaviji, da su došljaci sa sela brojniji od „pravih“ Splitskana te da pod utjecajem klera i neprijateljske emigracije izazivaju nacionalističke ispade u Splitu. I najvažnije po Smoji je pitanje: Tko su ti ljudi i zašto su se doselili upravo u Split? Na sličan način razmišlja i javno govori Ante Jurjević Baja, narodni heroj NOB-a, član Centralnog komiteta SKH i SKJ, direktor brodogradilišta i nositelj svih poluga vlasti u Splitu od 1944. do 1980-ih. Novinar Darko Hudelist

u *Startu* katastrofički pokapa Split kao izgubljen slučaj, a uzroke takvom stanju pokušava konfuzno objasniti kongenitalnim povijesnim zadatostima. Unutar spomenutih okvira autor knjige posebno ocrtava sumornu sliku stambene problematike u kojoj dominiraju manjak stanova u odnosu na priljev stanovništva, bespravna gradnja kuća i sporna dodjela kadrovske stanova i povlaštenih stambenih kredita pravosudnim dužnosnicima, direktorima, partijskim sekretarima, novinskim urednicima i općinskim tajnicama. Usporedo s posrtanjem gospodarstva bilježi se porast gospodarskog kriminala koji nema sudski pravorijek, a isto tako tragikomično rad završavaju komisije za ispitivanje porijekla imovine. Zagađenje životnog i radnog okoliša zaokuplja sve novine, ali i građane, pa se 1988. osniva i registrira organizacija Zelena akcija, koja se legitimira promicateljem i poticateljem borbe za zaštitu okoliša. Za razliku od istovjetnih pokreta u zapadnoj Europi ovo splitsko društvo nije imalo političkih ambicija mijenjati i poboljšati postojeći politički okoliš. S obzirom na svoje istaknute članove i u ovom slučaju vrijedi antologijska usporedba „zelenih“ i lubenica, koju je svojedobno izrekao kancelar Savezne Republike Njemačke Helmut Kohl: izvana su zeleni, a iznutra crveni.

Autor u četvrtom dijelu knjige „Blijede li baklje AVNOJ-a?“ (str. 551–792) predstavlja pregled „borbe“ „subjektivnih snaga društva“ (društveno-političke organizacije, novine, milicija, Služba državne sigurnosti, Štab Teritorijalne obrane i svjesni građani) protiv svih oblika nacionalizma, fašizma i klerikalizma te kombinacije ovih „izama“. Pojedinačni nacionalistički ispadi u redovima srednjoškolske i studentske omladine, a posebno navijačka aktivnost Torcide, koja se gdjegod služila fizičkim i verbalnim nasiljem prožetim hrvatskim nacionalizmom, izazivali su pomutnju i nervozu u komitetskim tijelima. Sustav je odgovorio represivnim mjerama koje su imale „topničku

pripremu“ u novinskim tekstovima. U tom smislu najveću zabrinutost i odlučnost u borbi protiv „nacionalističkog smeća“ izražava Miljenko Smoje u svojim novinskim tekstovima, ali i u intervjuima srpskom tisku. Uz hrvatski nacionalizam, najveći neprijatelj države i socijalističkog sustava je Katolička crkva. U tom smislu autor prikazuje sve modalitete kojima se jedopartijski sustav upinjao držati Katoličku crkvu izvan društvene, a pogotovo političke pozornice, pritom ustrajavajući u primjeni propagandnih, političkih, pa i represivnih mjera prema njoj i nekim svećenicima na području Splitsko-makarske nadbiskupije. Posebno je upečatljiv sudski i zatvorski progon dominikanca Luke Prcele i višegodišnja igra mačke i miša u slučaju lokacije i veličine konkatedralne crkve sv. Petra. Najveću paniku sustava i razdor u vlastitim redovima izazvao je politički uzlet Slobodana Miloševića i ofenzivno širenje „antibirokratske revolucije“ izvan uže Srbije. Bučna „hrvatska šutnja“ središnjih partijskih i državnih tijela dodatno je pridonijela smušenosti splitskog partijskog komiteta i novinstva. Opet je Miljenko Smoje u svojim tekstovima energično trasirao jedini pravi put, a to je bila politika Slobodana Miloševića. Prvi koraci na tom putu trebao je biti odlazak SPLICANA na miting solidarnosti u bratski grad Kragujevac. Iz novinskog kruga oponira mu Josip Jović, naravno u mjeri koju dopušta tadašnja službena politika hrvatskoga partijskog rukovodstva odnosno tzv. „jugoslavenske sinteze“. Ostali novinari čekaju jasnije direktive iz mjerodavnog komiteta. Najava uvođenja višestranačja konsolidira komunističke i novinske redove jer je strah od novih vremena potisnuo pojedinačne ambicije, a pojava HDZ-a i Franje Tuđmana opet je nadahnula sve idejno-političke snage, uključujući sve novinstvo, izuzev *Iskre*, da obnovi borbu protiv sablasti prošlosti, nacionalizma i NDH. Međutim, birači su očigledno razmišljali drugačije i HDZ je na izborima 6. svibnja 1990. pobijedio u svim

sastavnicama bivše Gradske zajednice Splita, Solina i Kaštela. Događaji koji su uslijedili u splitskom Savezu komunista i novinskoj kući Slobodna Dalmacija potpuno su ogolili narav i kredibilitet najviše spominjanih političkih i novinskih aktera ove knjige. U tom smislu valja spomenuti da je 14. prosinca 1990. Savezni sekretarijat za narodnu obranu dnevnim novinama *Slobodna Dalmacija* dodijelio veliku plaketu JNA zbog kvalitetnog praćenja aktivnosti JNA, da je veliki ophodni (patrolni) brod Jugoslavenske ratne mornarice VPBR *Split* 15. studenog 1991. iz Bračkog kanala granatirao grad Split što je izazvalo pogibiju dvoje ljudi i materijalna razaranja, da je Miljenko Smoje prestao objavljivati svoje priloge u *Nedjeljnoj Dalmaciji* i *Slobodnoj Dalmaciji* od 21. lipnja 1991. do 3. travnja 1992., da je Ante Jurjević Baja odmah nakon uspostave nove demokratske vlasti medijski i pravosudno suočen s partizanskim zločinima počinjenim u listopadu 1944. na otoku Daksi pokraj Dubrovnika, gdje je na funkciji organizacijskog sekretara Oblasnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju bio supervizor novouspostavljene narodnooslobodilačke vlasti itd.

Kao i u slučaju svoje prethodne knjige *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije* (2012), Nikica Barić je i ovom knjigom uvjerljivo dokazao da se do povijesne istine može doći neselektivnim prikazivanjem i vjerodostojnim tumačenjem povijesnih činjenica, bez upuštanja u intelektualne i ideološke svađe sa strukovnim i ostalim neistomišljenicima, a pritom uvažavajući i primjenjujući temeljna metodološka načela historiografskog istraživanja. Tome u prilog ide i autorova konceptijska obuhvatnost jer se bez isključivosti dotaknuo svakog relevantnog detalja u Splitu 1980-ih, od Dioklecijanove palače do gradskog odlagališta otpada Karepovac. Međutim, ovaj Barićev drugi po redu „povratak jugu“ potvrđuje da se motivacija za

pisanje ove opširne studije ne da svesti tek na tehničko sučeljavanje objektivnih činjenica sa subjektivno intoniranim razmišljanjima o Splitu, koja dolaze iz pera „novinara, književnika i povjesničara“ (str. 7), što naposljetku čini ishod sučeljavanja vrlo izvjesnim. Ova knjiga u najvećoj mjeri dosad predstavlja autorov svojevrsni historiografski ikonoklazam s polemičkim nervom kao temeljnu istraživačku motivaciju, dok je zasigurno od nezamenarive važnosti bila i osobna, odnosno obiteljska dimenzija poticaja (str. 8). Pišući o relativno bliskom razdoblju povijesti, autor bez tendencioznosti otvara potencijalne polemike „fronte“ s obzirom na to da više trideset spomenutih i/ili citiranih ličnosti i aktera vezanih uz Split 1980-ih i dalje djeluje na različite načine u hrvatskom javnom prostoru.

Zaključno rečeno, Savez komunista, koji je institucionalno i putem rukovoditelja u svim oblastima života bio jedna i jedina vlast, apsolutni „gospodar života i smrti“, u promatranom razdoblju ne može utjecati na događaje, već samo registrira sve pojavne oblike rasapa gospodarstva, društva i politike. Od potpunog kolapsa građevinsku operativu, brodogradnju, tekstilnu i plastičnu industriju, stanogradnju, infrastrukturno i komunalno opremanje grada krajem 1980-ih u Splitu nisu mogli spasiti lov na nacionalističke i klerofašističke „vještice“, preferiranje splitskih „koljenovića“ i izljevi autonomatstva „u zagrljaju“ s ideologijom integralnog jugoslovenstva, sotoniziranje došljaka iz Dalmatinske zagore i Hercegovine, pokušaji političke rehabilitacije unitarističkog političara Miloša Žanka, oduzimanje oružja splitskim radnim organizacijama od strane splitskog Štaba Teritorijalne obrane i solidariziranje s „antibirokratskom“ politikom Slobodana Miloševića. Napredak Splita nakon Drugog svjetskog rata na području gospodarstva, stambene i izgradnje sportskih, zdravstvenih, odgojnih i obrazovnih ustanova, prometne i komu-

nalne infrastrukture bio je vezan uz stabilne uvjete financiranja putem raznih fondova i parafondova, samodoprinosi i samoupravnih interesnih zajednica na svim političko-teritorijalnim razinama, te uz mahnito zaduživanje u inozemstvu i kod domaćih poslovnih banaka. Tko se danas uopće sjeća Fonda za Zagoru, tzv. Fonda pasivne kamate, Fonda za obnovu zgrade Narodnog kazališta u Splitu i Fonda za sanaciju odlagališta otpada Karepovac te samodoprinosi građana iz 1967., 1972. i s kraja 1980-ih i „plebiscitarnog“ izjašnjavanja radnih

ljudi i građana da svoj novac daju za „opće“ dobro? Kada su navedeni izvori presušili, a krediti došli na naplatu, rasplinio se mjehur progresa i solidarnosti. Upravo su 1980-e i u Splitu bile godine terminalne faze bolesti jednog sustava, a smrt je oglašena početkom 1990-ih. Ova knjiga je anestezijski odgovor, ali i superioran podsjetnik svim kolumnističkim farizejima i novovjekovnim „inženjerima duša“ koji zagriženo i agresivno nude priču o raju u kojemu smo sretno živjeli, a u koji se na njihovo zaprepaštenje nitko ne želi vratiti.

Darko Pandžić